

MÉSZÁROS ISTVÁN:

MINDSZENTY ÉS ORTUTAY (Iskolatörténeti vázlat 1945—1948)

Mészáros István könyve az Oktatókutató Intézet gondozásában jelent meg. A mű két ember, két szemlélet harcát mutatja be tárgyilagosan, elfogulatlanul. Ki is volt ez a két ember? Ma már elég nehéz választ adni erre a kérdésre a fiatalabb korosztályok képviselőinek. A lexikonok is sablonos adatokat közölnek. Mindszentyt és Ortutayt viszonylag ritkán látni a mozi és a tv különböző műsorai-ban, melyek századunk történelmével foglal-koznak.

Ortutay Gyula nyolcvan éve született Sza-badkán (1910—1978). Néprajztudós, Állami-díjas akadémikus. Tanulmányait a szegedi egyetemen végezte, és itt lett 1940-ben egye-temi magántanár. Vezető szerepet töltött be a magyar néprajz különböző intézményeiben. 1949-től elnöke a Magyar Néprajzi Társaság-nak. Kutatási területe elsősorban a népmese és a népballada vizsgálata volt. Kutatói fel-fogása, az egyéniség és a közösség kölcsönha-tásának vizsgálatán alapuló módszere Európa-szerte ismert magyar folklórisztikai iskolát te-remtett. Politikai tevékenységében kevésbé volt maradandó életműve, mert kiszolgált mind a Rákosi-, mind a Kádár-rendszert. Szegeden egyetemista korában részt vett a baloldali fiat-alok munkájában. Szoros baráti szálak fűzték Radnóti Miklóshoz. 1935-től 1944-ig a Ma-gyar Rádió munkatársa volt. 1942-ben egyik szerzője és tagja a Magyar Történelmi Emlékbizottságnak. Kapcsolatban állt Bajcsy-Zsi-linszky Endre körével és az illegális kommun-istákkal is. 1945 után a kisgazdapárti bal-szárny egyik vezetője. 1945—1947 a Magyar Központi Híradó Rt. (rádió, MTI, filmhíradó) elnöke. 1947—1950 vallás- és közoktatásügyi miniszter. Jelentős szerepe volt az iskolák ál-lamosításában és az új tankönyvek kibocsátá-sában. 1958—1978-ig az Elnöki Tanács tagja.

Az utca embere csak közhelyeket tud mon-dani a koalíciós időszak másik kiemelkedő po-litikusáról is, Mindszentyi bíboros hercegprí-másról. Ennek csak részben oka az eltelt idő, bár az is jelentős tényező. Kb. 40 év törté-nelmi szempontból lehet csak egy pillanat. Egy ember számára ez hosszú idő.

Az Új Magyar Lexikon 1961-ben megjelent kötetében az ötvenes évek hivatalos stílusá-nak közhelyeit olvashatjuk a bíborosról: „a klerikális reakció szélsőséges képviselője”, meg-tudhatjuk, hogy „a demokratikus rend és a köztársaság megdöntésére irányuló összeeskü-vés irányítása miatt 1948-ban letartóztatták”,

hogyan (1956) „november 3-i rádióbeszédében a nagybirtokosok és nagytőkések fasiszta rend-szerének helyreállítását hirdette meg”. A „Ki kicsoda?” lexikon negyedik átdolgozott kiadá-sában (Kossuth Könyvkiadó, 1981) Mind-szentyi neve nem szerepel. A „Magyar Élet-rajzi Lexikon” harmadik kiegészítő köteté (Akadémiai Kiadó, Bp., 1981) már árnyaltab-ban fogalmaz, bár Mindszentyt ekkor is som-másan „reakciós legitimista politikusnak” mi-nősítik, az életrajzi adatokból mégis érdekes következtetéseket lehet levonni. Megtudhatjuk, hogy Mindszentyi (eredetileg Pechm.) József (1892—1975) 1915-től pap. A Tanácsköztár-saság idején kiutasították Zala vármegyéből. 1919. október elsejétől egyházi karrierje me-redeken kezdett emelkedni. 1919-ben plébános lett, 1924-ben címzetes apát, 1937-ben pápai prelátus, 1944-ben veszprémi püspök, majd 1946-ban bíborossá léptették elő. Ebből a le-xikonból már megtudhatjuk, hogy Kelemen Krizosztom főapáttal Szálasihoz folyamodott, hogy ne tegye ki a Dunántúlt az utóvédharcok pusztításainak. A nyilasok ezért 1944. novem-ber végén Sopronköhidán bebörtönözték, ahon-nan csak 1945. március végén a csendőr-fegyverség megszökésekor szabadult. Megtud-hatjuk, hogy „ő élezte ki” az állam és az egy-ház viszonyát, ezután jött a bírói tárgyalás, melyről ma már bebizonyosodott, hogy a kon-cepciók perek tipikus példája volt. 1956 októ-bere előtt börtönben volt, ahol ma már azt is tudjuk, hogy nem tört meg, rendszeresen imád-kozott, megáldotta fogvatartott is, viselkedésé-vel tiszteletet ébresztett környezetében, talán ezért is került át a felsőpétényi püspöki nya-ralóba, ahol házi őrizetben tartották. Hivata-losan azt mondták, hogy mindez egészségi ál-lapotára tekintettel történt, a valós ok bizo-nyára az lehetett, hogy így jobban el tudták szigetelni a külvilágról. Október 31-én „az ellenforradalom oldalára állt katonának” Buda-pestre hozták (nem régen ezekről a katonák-ról és tragikus sorsukról is olvashattunk), ahol rádióbeszédet mondott, melyet már finomab-ban minősített az említett lexikon: (beszédé-ben) „a régi rendszer restaurálására, a föld-reform fölülvizsgálatára célzott”. 1956 novem-berétől 15 évig a budapesti amerikai nagy-követségen tartózkodott. 1971 őszén hagyhatta el csak Magyarországot. Bécsben telepedett le. VI. Pál pápa 1973-ban (a magyar állam és a Vatikán kapcsolatai kezdtek javulni) lemon-dásra szólította fel, miután ezt Mindszentyi megtagadta, a pápa az esztergomi érseki szé-ket megüresedettnek nyilvánította. A bíboros ezután körutat tett az USA-ban. 1974-ben je-lent meg az „Emlékirataim” c. munkája. (Ko-rábban egyébként Mindszentyi is végzett tuda-

mányos tevékenységet: „Az édesanya a vallás, társadalmi kérdés és költészet tükrében” és „Padányi Bíró Márton vesprémi püspök élete és kora” munkáit kell megemlíteni.) Az érdeklődő nem sok szerzőtől olvashatott Mindszentyről. (Orbán Sándor: Egyház és állam 1945–1950. Bp., 1962. és Gergely Jenő: Politikai katolicizmus Magyarországon 1890–1950. Bp., 1977.) Neveléstörténetesek hosszabb lélegzetű munkára nem vállalkoztak Mindszenttyel kapcsolatban.

A hallgatást törte meg neveléstörténeti szempontból Mészáros István, tehát úttörő munkát vállalt magára. A szerző a könyvét akkor írta, amikor a régi sablonok, előítéletek, beskatulyázások még éltek, bár már felsejlett, hogy árnyaltabban kell megítélni a bábort. Ekkor kezdett a sajtó foglalkozni Mindszenty raboskodásával, emberi helytállásával, ominózus 1956. november 3-i rádióbeszédével, a bábort hatásáról Szeged környékén (Délmagyarország 1990. márciusi számában) stb. témákkal.

A választások után, 1990 márciusa után a könyv aktualitását nem szükséges hangsúlyozni, viszont szükséges felhívni a pedagógus olvasók figyelmét ismételtelen, immár pedagógiai folyóiratban ajánlván.

Nagy érdeme a tanulmánynak, hogy szerzője nagy alaposítással és lelkiismeretességgel gyűjtötte össze a témára vonatkozó forrásanyagot, bőven kiaknáztatta a levéltárak dokumentumait (Országos Levéltár, Esztergomi Prímási Levéltár, Piarista Központi Levéltár), a szakirodalmat, s végül — ez igen fontos új vonás a neveléstörténeti kutatásokban — az országos, a vidéki sajtó, újságok, napi- és hetilapok idevonatkozó közléseit, híreit. A könyv írója a bemutatott tényeket új, mai történeti megítélés alapján kommentálja. Elemző és értékelő szempontja világos: a történeti hűség, melyet pártpolitikai szempontok nem másíthatnak semmilyen irányban sem, nem finomíthatnak, nem torzíthatnak, a megtörténeteket nem nagyíthatják fel, de nem is kicsinyelhetik le.

Külön érdekessége a műnek, hogy szerzője a katolikus tanügyigazgatással is foglalkozott, mely a neveléstörténeti kutatásoknak elhanyagolt területe, akárcsak az állami tanügyigazgatás 1945 előtti története, igaz, ez utóbbiból néhány értekezés már született.

„A második világháború befejezése után három tanévben sodródó erejű vitalitás, fiatalos lendület, friss szellem járta át a hazai katolikus iskolákat. Tanítók, tanárok, szülők és diákok, városos és falun egyaránt — szoros hitbeli-eszmei közösségben — hallatlan akarással és tevékenységvágygal álltak be egy új, emberibb társadalom építésének nagy tervlatokat sejtető, reménytelen munkájába” —, mint írta Mészáros István. A katolikus pedagógusok széles körű pedagógiai és társadalmi tevékenységet fejtettek ki a kiteljesedés érdekében. Hazánk örökölte az állam és az egyház közötti

viszonyt, melynek oktatásügyi vonatkozásait az 1935. VI. tc. szabályozta. A törvény szerint a katolikus egyházi iskolák — akárcsak a többi vallásfelekezet iskolái — nem tartoztak az állami tanügyi hatóság illetékessége alá. Az egyházi iskolák az államtól pénzügyi hozzájárulást kaptak, hiszen az egyházi iskolák nem csupán szorosan vett belső egyházi funkciójú, hanem társadalmi célú intézmények, mivel tanulóik legnagyobb részéből világi lesz.

1945 utáni első években nem mindegyik hazai politikai áramlat számára volt elérendő cél a polgári demokratikus jogállam. Rákosiék előtt a követendő példa a Szovjetunió társadalmi rendje, a szocializmus megvalósításával (ma már tudjuk, végül zsákutcába kerülő) sztálinista szovjet modellje lebegett.

Korunkban világos, hogy mi történt a Rákosi-rendszerben. A szerző tárgyilagosan mutatja be mindkét fél érveit. Az olvasó számára a katolikus fél érvei érdekesebbek, hiszen a másik fél nézeteit ismeri tanulmányai alapján.

A sztálinista erők hisztérikus hangulatot teremtettek, melyet jól mutat be egy vers, mely a Délmagyarországon jelent meg (a könyv nem közli):

Lódi Ferenc:

A könyvet, mint fegyvert

„Az iskoláról nem sokat írtam
azt hittem elég ha tanulunk
azt hittem elég ha nyíltan
szólunk munkások, parasztok vagyunk.
Azt hittem, ezt így tudja más is.

...

a sunyi püspök és polgár is.

...

Mert sehol nem tudtak döfni,
hát kikezdték az iskolát,

...

A vallás ürügyén akadt még cinkos
koncor remélő népről,
de tudják meg a mi tervünk nem titkos,
ki ellenünk tör, vár rá bitó!”

Hova tegye az olvasó ezt a verset? Ezt a korhangulatot?

A vers egyértelműen azt sugallja, hogy a sztálinista pártállam volt ekkor az iskolaügyben a megtámadott, holott ma már tudjuk — akkor is pontosan tudták —, hogy ki volt a támadó és ki volt a megtámadott.

Az objektív látásmód kialakításában ad segítséget Mészáros István könyve, mely izgalmas, érdekes olvasmány. Nem lehet letenni, elolvasása után pedig gondolkodásra, újragondolásra készíttet. Már csak néhány példányban kapható, újbóli kiadása feltétlenül szükséges.

Oktatáskutató Intézet, Budapest, 1989.

DR. OLÁH JÁNOS